

Řecké náboženství

Archaická a klasická doba

Základní charakteristika

- Panteon zahrnuje stovky božstev mnoha odlišných typů
- Bohové a bohyně, mýty a rituály i formy náboženských představ se lišily více nebo méně od města k městu, století od století
- Náboženský partikularismus je podmíněný partikularismem politickým klasického Řecka (jednotný stát až 323 př. n. l.)

Časový a geografický rámec

- Historie náboženství antického Řecka založená na uctívání množství bohů a bohyní přesahuje 2 000 let
- Odehrávala se v mnoha řeckých městských státech a v řeckých koloniích středomořské oblasti v době zhruba od 2. tisíciletí př. n. l. až do 4. - 6. století n. l.

Polyteismus řeckého náboženství

- *Poly theoi doxa* - víra v mnoho bohů (termín Filón Alexandrijský, 1. st.)
- Polyteistické náboženství:
 - pluralita božských sil
 - pluralita rituálních praktik
 - diversita nadlidských bytostí: bohové a bohyně, daimoni, héroové a další subkategorie
- Strukturovaný panteon:
 - hierarchie
 - dualismus (protiklady např. Apollon – Dionýsos, Démétér – Athéna)
 - různé formy reprezentací



ŘECKO A OBLAST EGEJSKÉHO MOŘE

- První velká civilizace egejského světa byla vytvořena obyvateli Kréty v období minojském. Kolem poloviny 15. století př. n. l. přešla moc na obyvatele pevniny, kde v členitém hornatém terénu vznikly a postupně dosáhly rozkvětu samostatné městské státy.
- Zdroj: Oliphantová 1993: 92.

Časový rámec

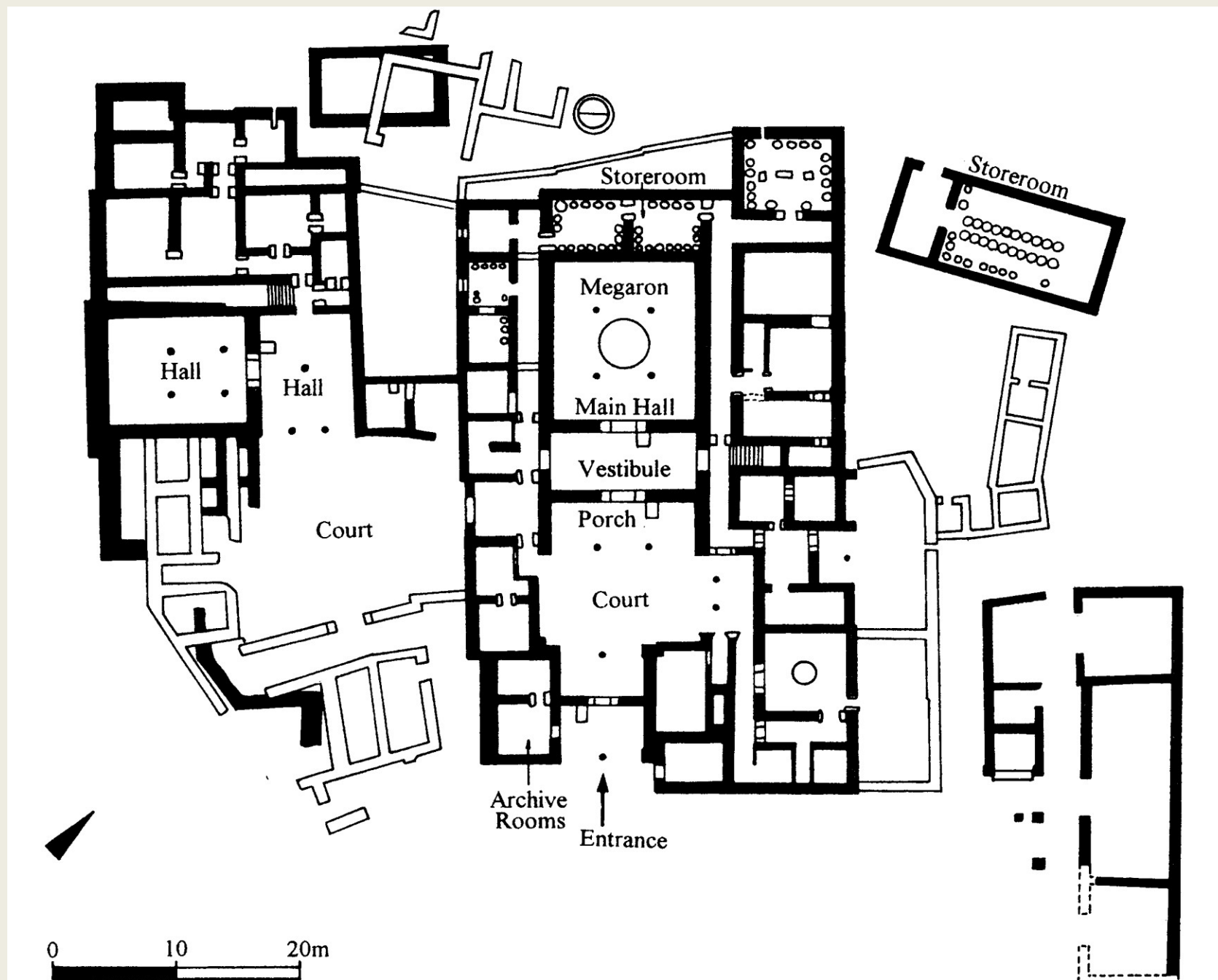
- V užším smyslu zahrnuje historie samostatného antického Řecka a vývoje řecké kultury období od 8. století př. n. l. do 4. - 6. století n. l. zahrnující dobu:
 - archaickou
 - klasickou
 - helénistickou

Chronologické vymezení

- Kultura egejská
- Temné období (1 200-800 př. n. l.)
- Archaická doba (800-500 př. n. l.)
- Klasická doba (480-323 př. n. l.)
- Helénistická doba (323 – konec starověku)

Chronologické vymezení

- Kultura egejská
 - První velká civilizace egejského světa byla vytvořena obyvateli Kréty v období minojském (od 3. tisíciletí do poloviny 12. století př. n. l.)
 - 1650-1100 mykénská civilizace v pevninském Řecku – její vznik spojován se vpádem řeckého kmene Achájů
 - Kolem poloviny 15. století př. n. l. přešla moc na obyvatele pevniny, kde v členitém hornatém terénu vznikly a postupně dosáhly rozkvětu samostatné městské státy.
 - Obraz bojů je zachycen v mýtech o hérójích v Homérských eposech



Plán Nestórova paláce v Pýlu – příklad mykénského paláce.

Zdroj: Gates 2003: 138.

Chronologické vymezení

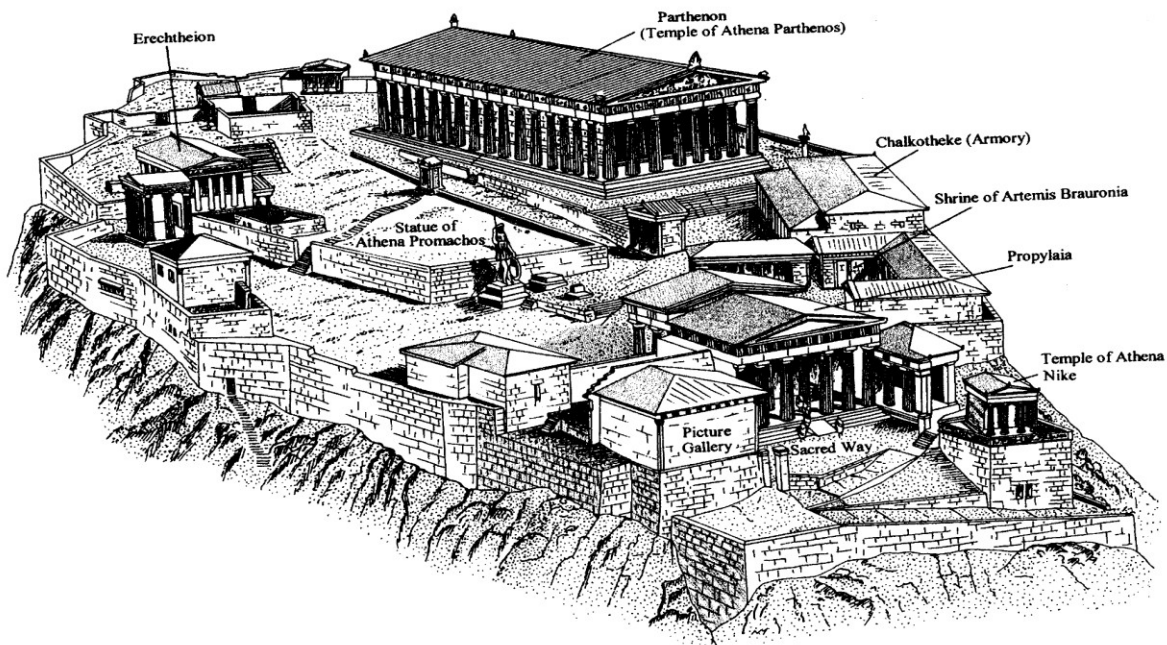
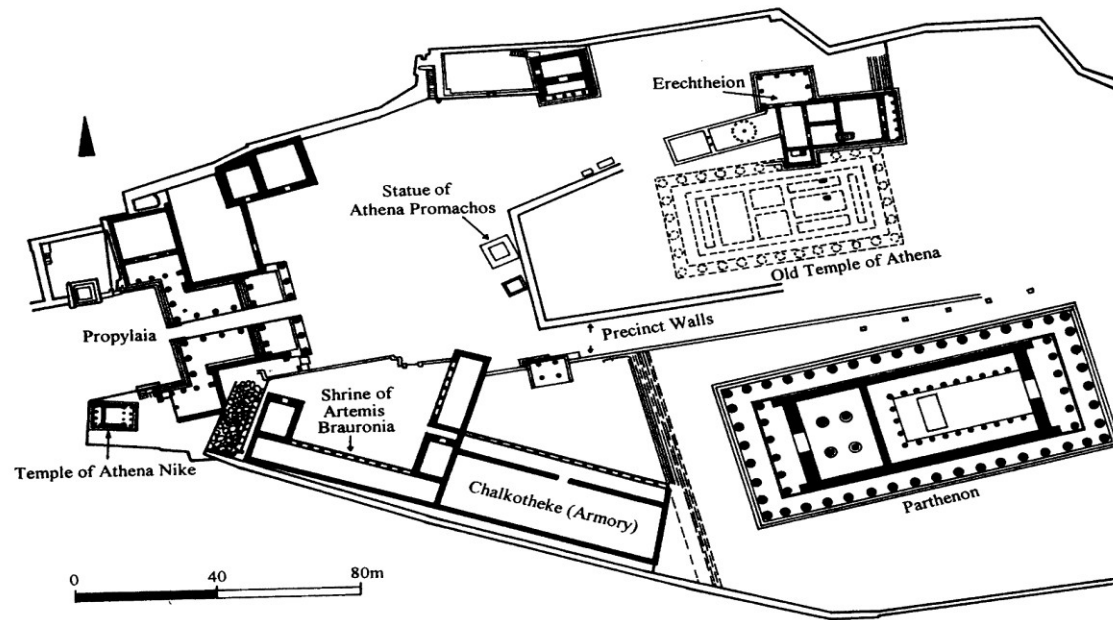
- Temné období (1 200-800 př. n. l.)
 - Označení doby po pádu mykénské civilizace pod náporem tzv. mořských národů
 - Pro toto období je k dispozici velmi málo pramenů

Chronologické vymezení

- Archaická doba (800-500 př. n. l.)
 - Budování základů autonomních řeckých městských států (*polis*), vzestup Sparty a Athén
 - Kolonizace Středomoří – šíření řecké kultury
 - Vytváření základů řecké kultury, vznik homérských eposů, počátky olympijských her

Chronologické vymezení

- Klasická doba (480-323 př. n. l.)
 - Vrchol řecké kultury
 - Dominance Athén (Periklés, +420 př.n.l.), peloponéská válka a soupeření Sparty s Thébami o hegemonii
 - Athény dominují i v rozmachu kultury – umění, literatury, dramatu, architektury, filosofie, vědy – základ řecké civilizace a řeckého kulturního dědictví



Akropole v Athénách, 5. století př. n. l.: nahoře: plán Akropole, dole: rekonstrukce.

Zdroj: Gates 2003: 244.

Chronologické vymezení

- Helénistická doba (336 – konec starověku)
 - V důsledku výbojů Alexandra Makedonského/Velikého dochází k zásadním změnám mapy světa:
 - politickým
 - mocenským
 - kulturním a náboženským změnám (včetně přesunu center helénistické kultury a vzdělanosti – např. do Alexandrie)
 - specifikům helénistického náboženského systému bude věnováno samostatné téma kurzu

Řecké náboženství = homérské náboženství ?

Ve druhé polovině 5. století př. n. l. napsal Hérodotos:

- „Myslím, že Homér a Hésiodos byli starší než já o čtyři sta let, ne víc, a že to byli oni, kdo vytvořili pro Řeky božskou genealogii, dali epiteta bohům, rozdělili jejich úřady a schopnosti a popsali jejich vnější podobu.“

- Hérodotos, *Dějiny* 2.53

Prameny ke studiu řeckého náboženství

- Nejznámější texty napsali Homér a Hésiodos
- Základ vzdělávání, ale nikoli závazné:
 - žádná pevně stanovená doktrína
- Oporou náboženství není nauka, nýbrž síť lokálních kultů, které se obec od obce lišily
- Autorita textu dána oblibou, kterou si získal, a tím, jak běžné Řeky oslovoval (Homér převyšoval ostatní)

Prameny ke studiu řeckého náboženství

- Mýtus a jeho role v řecké kultuře
 - mýtus – historie
 - mýtus – filosofie (mýtus x logos)
 - mýtus – legenda
- Různé formy zachycení:
 - mytografická díla
 - literární díla
 - teologická díla

Prameny ke studiu řeckého náboženství

- **Mýtus**

- mýtus/příběh – jeho specifičnost je dána způsobem jeho používání
- odkazem k něčemu, co je pro kolektiv významné
- „posvátný příběh“: o počátcích – Řekové mnohé mýty situovali do epochy, kterou sami považovali za historickou (Trójská válka a několik předcházejících generací)
- společnými aktéry jsou lidé i nadlidské bytosti
- závažnost mýtu spočívá v jeho aplikaci: jevy/události, které mají kolektivní význam, jsou verbalizovány v tradičních příbězích
- mýtus je vázán na sociální život

Prameny ke studiu řeckého náboženství

- Mýtus – četba/poslech, vizuální reprezentace
 - vyjádření systému kolektivní reprezentace
 - spojuje dohromady heterogenní příběhy a sociální jevy
 - kosmogonie a theogonie
 - antropogonie
 - rituál oběti a otázka zabití
 - rituální reprezentace – vztah mýtu a rituálu je v náboženství antického Řecka silně rozvolněný



Odysseovo bloudění: mýtus vepsaný do mapy Středomoří

Prameny ke studiu

- Archeologické

- Vizuální reprezentace postav a především témat
 - sochy, reliéfy, mozaiky apod.
 - sakrální předměty
 - předměty každodenní potřeby

- Písemné

- Díla literární:
 - básnická
 - filosofická
 - historická
 - geografická
 - dramatická



MYTOLOGICKY A NÁBOŽENSKY VÝZNAMNÁ
MÍSTA

Řecký panteon

- Řecké kmeny přicházejí v několika vlnách, hlavní koncem 12. století
- Héra, Démétér, Afrodíté, Hermés, Poseidón, Dionýsos - božstva, s nimiž se po příchodu seznamují a přejímají do svého panteonu
- Boha, kterého si přinášejí s sebou, postavili do čela svého panteonu
- Zeus – gen. *Dia* – indoevropský bůh, původně jasného nebe (*div*)
- Při příchodu do různých měst získává často nové atributy
- Problematické množství bohyň – spojení s nimi hierogamií („Diova úranická povaha“) – proces interkulturní komunikace (nově příchozí s kulturou, s níž se setkávají)
- Nejvyšší bůh řeckého panteonu - Zeus – své místo si vydobyl v tvrdých bojích
- Není ani stvořitelem, ani nepatří ke generaci nejstarších božstev

Řecký panteon

- Božstva mají antropomorfní podobu
 - mužské a ženské postavy
 - vypadají jako lidé, jednají jako lidé
 - mají vlastnosti jako lidé – v odlišné míře (kvantitativní odlišnost)
 - zásadně se liší kvalitativně – jsou:
 - nesmrtelní (žíví se *ambrosií* a pijí *nektar*)
 - mají zvláštní krev *íchór* (mohou být i zranění)
 - sídlí na Olympu (severní Thesalie)
 - mají tam své paláce
 - scházejí se na sněmy
 - pořádají hostiny

Řecký panteon

Vztah bohů a lidí

- božstva jsou těsně spjata se světem lidí
 - řídí jejich osudy
 - přímo zasahují do dějů událostí
- komunikace mezi lidmi a božstvy
 - není příliš obtížná:
 - modlitby – nejsou v zásadě formalizované
 - sliby
 - především oběti a obětní rituály (základní povinností člověka je osvědčovat úctu – *timé* - především prostřednictvím oběti)
- Správný postoj lidí k božstvům
 - **theosebeia** – bohabojnost, zbožnost – úcta k bohům (pečlivé zachovávání všeho, co souvisí s uctíváním bohů)
 - **Hybris** – zpupnost – chování překračující hranice – vyvolává trest bohů (mytologické příklady Tantalos, Niobé, Sýsifos aj.)

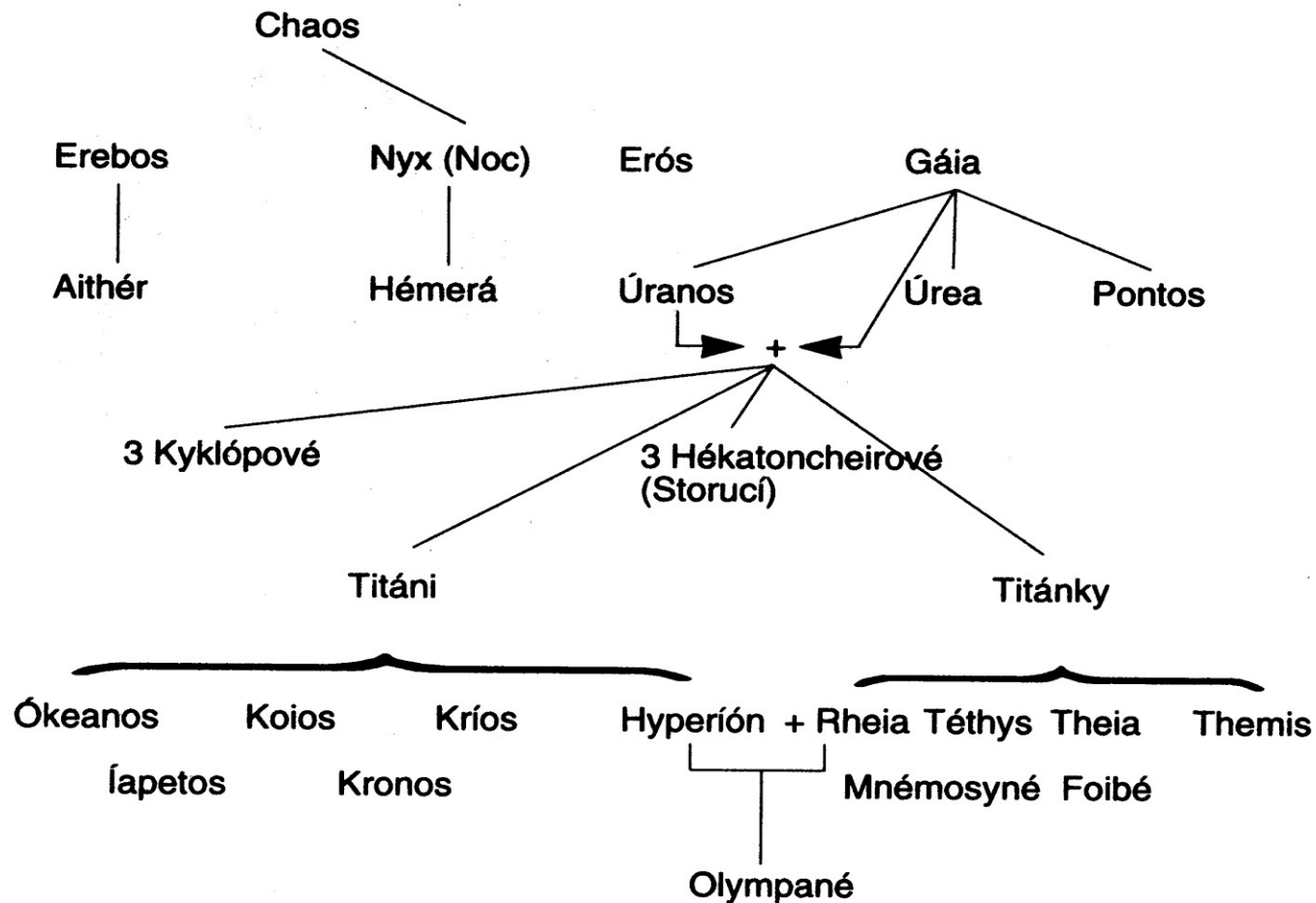


Hybris – trest, který stihl Niobé.

Apollón a Artemis zabíjejí Niobiny děti

▪Zdroj: Simon 1981.

Theogonie



První generace Olympanů: Hestiá, Démétér, Hádés, Poseidón, Héra, Zeus
Druhá generace: Arés, Apollón, Hermés, Héfaiostos, Artemis, Athéna

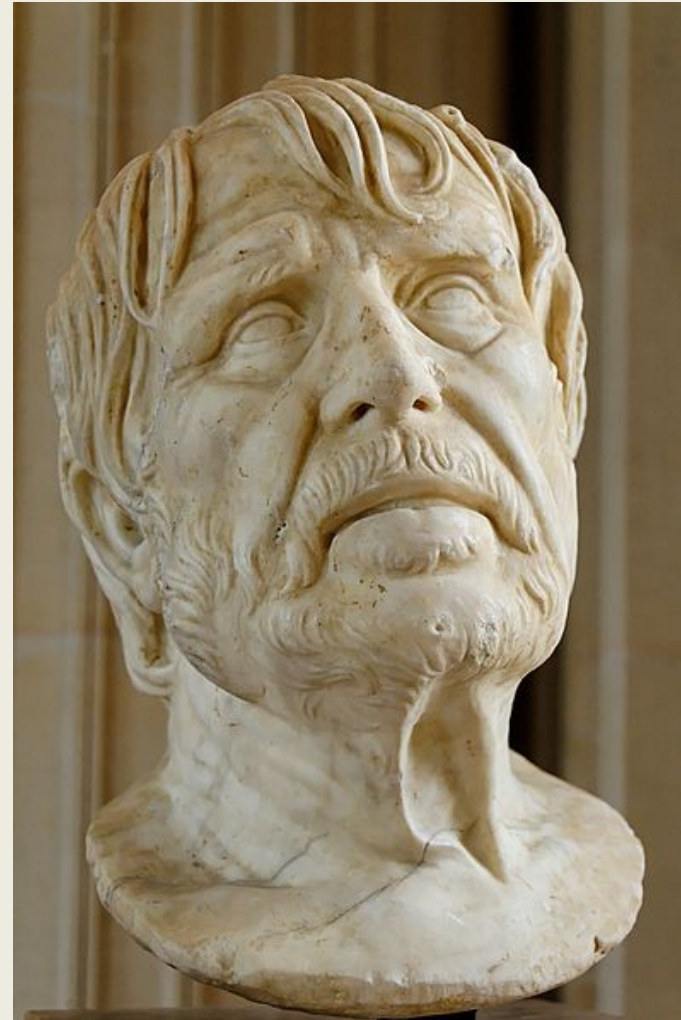
Kosmogonie – theogonie podle Hésioda

Schéma sleduje Hésiodův výklad utváření kosmu – světa. V jeho pojetí je kosmogonie současně postupným rozením jednotlivých generací bohů a bohyní.

Zdroj: Martin 1993: 181

Hésiodos

- Hésiodos z Asker v Boiótii, epik, mytholog/ mythograf, psal kolem roku 700 nebo v raném 7. st. př.n.l.
- Autor koncepce **tří generací bohů**:
 - Úranova
 - Kronova
 - Diova
- **pěti "věků" lidských pokolení**
 - zlatý
 - stříbrný
 - měděný
 - hérójský
 - železný



Panteon



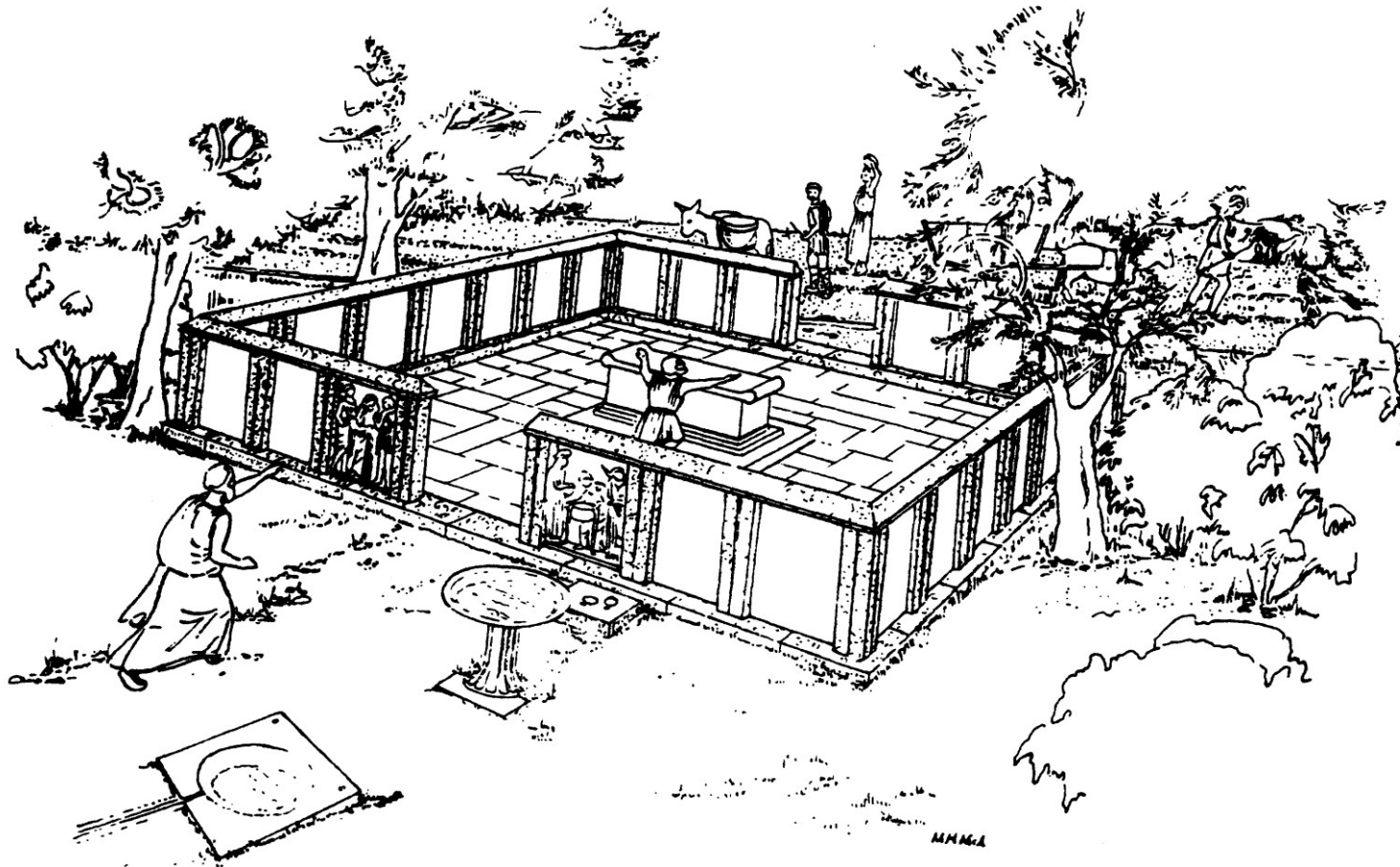
Shromáždění bohů

Zleva doprava: Hébé, Hermés, Athéna, Zeus, Ganymédes, Hestia, Afrodíté, Arés.

- Zdroj: Zaidman - Schmitt Pantel 2005: 218.

Panteon

Dvanáctka olympských božstev – *dódeka theon*



Rekonstrukce oltáře na athénské agoře

Oltář postavený mladým Peisistratem v roce 520 př. n. l. byl považován za východisko, odkud byly odměřovány všechny vzdálenosti v Attice. Dvanáct bohů představuje panhelénská božstva, uctívána všemi Řeky. Jsou to členové rodiny, kterou tvoří **Zeus, Héra, Athéna, Apollon, Poseidón, Afrodité, Hermés, Héfaistos, Arés, Hestiá, Déméter a Dionýsos**. Jejich počet se ustálil v 5. století př. n. l. Byli mezi sebou spřízněni a žili na Olympu.

- Zdroj: Zaidman - Schmitt Pantel 2005: 98.



Athéna Parthenos



Akropolis, Athény



70. The underworld.

PODSVĚTÍ: Chthonická božstva v říši Hádově

Jiná božstva žijí pod zemí, vládne jim Hádés/Plúto se svojí manželkou Persefoné (ve středu). Vedle nich stojí Hekaté nesoucí dvě pochodně a obrací se k Orfeovi, který v podsvětí hledá svoji manželku Euridiké. V horním levém rohu je Megara se dvěma Heraklidy, v pravém horním rohu Peirithoos a Théseus. Pod nimi jsou dvě Danaovny a mladík mezi nimi je zřejmě Protesilaus, který se vrací na zem. Za Orfeem jsou dvě Fúrie ve svých charakteristických botách, jedna sedí na kůži pantera, druhá je okřídlená. Dole je Heraklés táhnoucí Kerbera a Hermés, který mu ukazuje cestu. Zcela vlevo je Sýsifos vpravo ještě jednou Hekaté a další Danaovna.

▪Zdroj: Bianchi 1976: obr. 70.

Panteon

- Další významní bohové a bohyně:
 - Hádés, Hélios, Hypnos, Thanatos, Asklepios
 - Selené, Hébé, Hekaté, Iris, Nemesis, Themis
 - Skupinová božstva:
 - Músy
 - Moiry
 - Hóry
 - Charitky
 - Erynie
 - Satyrové, mainady

Héroové

- Významná skupina postav řecké mytologie propojující svět bohů a lidí:
 - Obvykle potomci boha (často Dia) a smrtelnice, nejsou nesmrtelní (mohou být „vedeni na Olymp“, např. Héraklés)
 - Bohové a bohyně, s nimiž jsou spřízněni jim pomáhají, nebo jim mohou škodit na základě antipatií (např. Héra Hérakleovi)
 - **Héraklés:** *hérós* mimořádné síly. Héraklés je příkladem *héróa* celořeckého významu. Mýty vyprávějící o jeho životě a činech tvoří rozsáhlý soubor. Jejich analýza dokládá dlouhodobý proces vytváření a proměny Hérakla samotného ve vyprávěních různých období.
 - Perseus, Oidipús, Odysseus, Pelops
 - **Théseus:** *hérós* srovnáván s Héralkem – vázán na oblast Athén
 - **Kadmos:** mýtický zakladatel Théb



Héraklés a Kerberos

Rituál v řeckém náboženství

- Rituály – prostředek k dosažení cílů
- Základním cílem je předvídatelný život ve fungujícím (a poznatelném) kosmu ovládaném božstvy
 - nástroj komunikace lidí s bohy a bohyněmi
 - nejčastěji zahrnuje modlitby, očišťování a oběti
 - zajišťuje stálé udržování vzájemných vazeb (koloběh přání a díky v podobě dávání darů)
- Vycházejí z tradice
 - Nejsou obvykle explicitně vázány na konkrétní mýtus (výjimkou jsou mystéria)
 - role aitiologických mýtů, např. forma krvavé oběti – Prométheus
 - specifika a odlišnosti v různých lokalitách v rámci kultu téhož božstva
- Rituály jsou prováděny:
 - V soukromí domácností
 - Veřejně jak pro jednotlivce, tak především obec
 - Mystéria – tajné rituály (ve vyhrazených, uzavřených prostorách svatyní) přístupné jen zasvěceným, nejznámější mystéria bohyně Démétry v Eleusíně spojená původně s vegetačním cyklem, viz homérský *Hymnus na Démétru*

Rituál v řeckém náboženství

- Kněžstvo

- není v Řecku významnou/mocnou sociální vrstvou
- oběti a modlitby v rodině vykonává otec
- v obci a státě panovník nebo úředník

- Kněží, *hiereis*, a kněžky, *hiereiai* pečovali o chrám a kult boha/bohyně v daném místě
 - sami konali oběti nebo pronášeli modlitby
 - byli voleni, určováni losem, dědili kněžskou funkci aj.

Rituál v řeckém náboženství

- Oběti (a dary)

- Dary

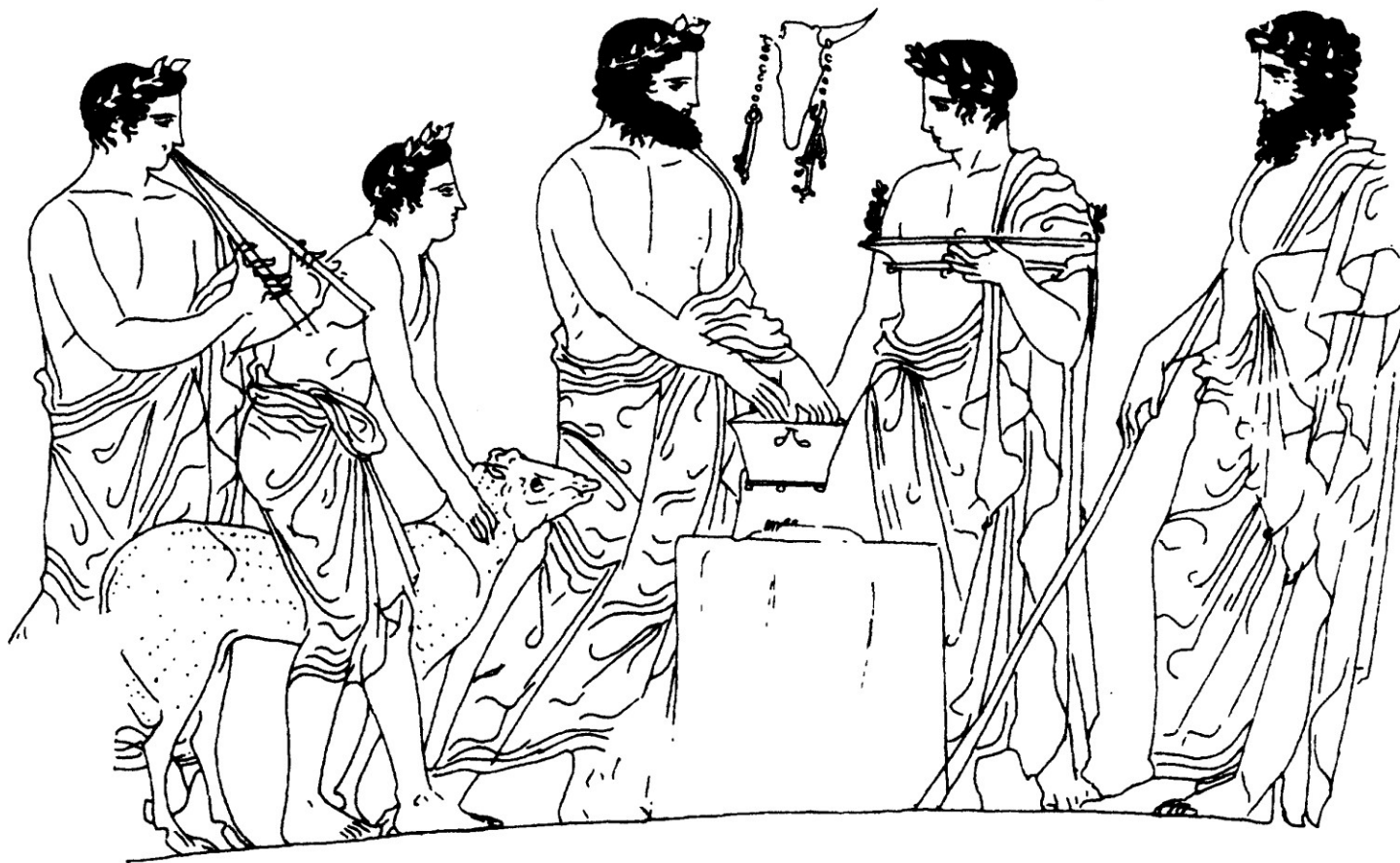
- podíl z válečné kořisti, vítěznou zbraň, třínožky, roucha, sochy, vázy, votivní tabulky za záchránění nebo uzdravení – často plastiky např. uzdravených končetin

- Nekrvavé oběti: úroda, věnce květin, obilí, ovoce, koláče, med

- Úlitba: vína, mléka, oleje, medu (např. začátek a konec hostin)

- Krvavé oběti

- Obětní zvířata přesně stanoveno jaký druh kterému bohu nebo bohyni
 - rozlišení podle pohlaví
 - rozlišení podle barvy (podsvětním božstvům tmavá/černá zvířata)
 - *hekatombé* – hekatomba, oběť původně sta kusů dobytka spojená např. v Athénách se společnou hostinou všech účastníků – občanů/celé obce
 - *holokauston* – celopal - oběť podsvětním božstvům byla celá spálena



Obětní rituál

Příprava oběti: postava vpravo od oltáře drží v levé ruce *kanún*, obětní nádobu se zrný ječmene a obětní nůž (*machaira*), v pravé, kterou napřahuje nad oltář, má mísu s obětní vodou (*chernips*), do níž obětník noří ruce, aby provedl očistu. Vodou bude pokropeno obětní zvíře a stejně mu bude hozeno na hlavu zrní, aby bylo srozuměno s tím, že bude obětí. Zvíře je drženo v klidu vlevo od oltáře pomocníkem, za nímž stojí flétnista. Na pravé straně doplňuje symetrii scény kněz, který dohlíží na celý obřad.

▪Zdroj: Zaidman – Schmitt Pantel 2005: 225.

Rituál v řeckém náboženství

- Věštci a věstkyně
 - *Manteis* – věštci: výklad znamení, zjišťování vůle bohů a bohyní
 - Znamení přímá: nahodilé zvuky, přírodní jevy
 - Znamení nepřímá: sny, let ptáků
 - Podle obětních zvířat (*hieroskopíá*)
 - Věštírny – místa zasvěcená jednotlivým bohům nebo bohyním, kde bylo možné zjišťovat jejich vůli
 - Diova věštírna v Dodóně
 - Apollónova věštírna v Delfách, v Didymé u Milétu
 - Asklépiův chrám v Epidauru (inkubace vedoucí k uzdravení)
- Věštění
 - velmi obvyklá a často využívaná cesta ke zjištění odpovědí na otázky soukromého i veřejného života

Rituál v řeckém náboženství

- Chrám
 - Příbytek boha, bohyně
 - Uložení chrámových pokladů
 - Vstup jen kněží a kněžky
 - Oltáře před chrámem – shromáždění k obětem
- Kalendář
 - Každé město/každá polis vlastní kalendář (nestejný počátek roku i měsíců), původní lunární postupně nahrazován solárním rokem
 - Oficiální kalendáře nejčastěji slouží k orientaci v náboženských svátcích:
 - Delfský kalendář
 - Athénský kalendář – dobře dochované – množství svátků nejrůznějšího významu (zahrnující aspekty zemědělského života, prosperity, kult Athény, občanské svátky, Dionýsova kultu)
- Panhelénské svátky – všeřecký význam – *ekecheiria*
 - Hry, *agónés*, - původ snad v zápasech (ritualizovaný boj)
 - Sportovní nebo kulturní
 - Olympijské, pythyjské
 - Isthmické, nemejské

Použité zdroje

- Beard, Mary – John North, *Pagan Priests. Religion and Power in the Ancient World*, London: Ducworth 1990.
- Bianchi, Ugo, *The Greek Mysteries*, [Iconography of religions XVII, 3], Leiden: E. J. Brill 1976.
- Burkert, Walter, *Ancient Mystery Cults*, Cambridge – London: Harvard Universitys Press 1987.
- Burnová, Lucilla, *Řecké mýty*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999.
- Gates, Charles, *Ancient Cities. The Archeology of Urban Life in the Near East and Egypt, Greece, and Rome*, London: Routledge 2003.
- Hošek, Radislav, *Náboženství antického Řecka*, Praha: Vyšehrad 2004.
- Oliphantová, Margaret, *Atlas starověkého světa. Po stopách významných civilizací dávných dob*, Bratislava: Gemini 1993.
- Svoboda, Ludvík (ed.), *Encyklopedie antiky*, Praha: Academia 1993.
- Šílený, Tomáš – Gabriel Hejzlar, *Život v antickém Řecku*, Praha: Jednota českých filologů⁵1947.
- Vernant, Jean-Pierre, *Řecký člověk a jeho svět*, Praha: Vyšehrad 2005.
- Vernant, Jean-Pierre, *Vesmír, bohové, lidé: nejstarší řecké mýty*, Praha: Paseka 2001.
- Vidman, Ladislav *Od Olympu k Pantheonu. Antické náboženství a morálka*, Praha: Vyšehrad 1986.
- Zaidman, Luise Briut – Pauline Schmitt Pantel, *Religion in the Ancient Greek City*, Cambridge: Cambridge University Press 2005.